

Starokršćanska topografija ninskog područja

Radović, Matea

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:021428>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Jednopredmetni preddiplomski sveučilišni studij arheologije

Matea Radović

Starokršćanska topografija ninskog područja

Završni rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Jednopredmetni preddiplomski sveučilišni studij arheologije

Starokršćanska topografija ninskog područja

Završni rad

Student/ica:

Matea Radović

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Josipa Baraka Perica

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Matea Radović, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom „Starokršćanska topografija ninskog područja“ rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. listopada 2021.

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Crkva sv. Ansela u Ninu	9
3. Crkva sv. Marije u Ninu	13
4. Crkva sv. Mihovila u Ninu	15
5. Okolica crkve sv. Križa	16
6. Crkva sv. Andrije u Zatonu	18
6.1. „Objekt b“ kod crkve sv. Andrije u Zatonu	20
7. Crkva sv. Barbare u Privlaci	22
8. Crkva sv. Martina (Smratine) na otoku Viru	24
9. Crkva sv. Jakova u Vrsima	29
10. Crkva sv. Kuzme i Damjana u Ninskim Stanovima (Zidine)	30
11. Dvojne crkve u Podvršju	31
11.1. Grobovi	39
12. Zaključak	44

13. Sažetak.....	45
14. Summary.....	47
15. Popis literature.....	49
16. Popis ilustracija.....	51

1. Uvod

Tema ovoga rada obuhvaća analizu starokršćanske topografije ninskog područja, odnosno radi se o starokršćanskoj topografiji na prostoru Zatona, Privlake, Vira, Nina, Vrsa i Ljupča, područjima koja su u antici gravitirala prema Ninu (antičkoj *Aenoni*). U početku razrade svakog lokaliteta naveden je pregled dosadašnjih istraživanja kronološkim redom od najstarijeg prema mlađem. Navedeni su svi lokaliteti i građevine na kojima su potvrđeni starokršćanski i kasnoantički arheološki tragovi.

Lokaliteti na kojima se nalaze starokršćanski sakralni objekti ili kasnoantički arheološki tragovi koji bi mogli upućivati na postojanje crkve ili nekog starokršćanskog lokaliteta jesu: crkva sv. Andrije u Zatonu, crkva sv. Barbare u Privlaci, lokalitet Smratine na otoku Viru, crkva sv. Marije u Ninu, crkva sv. Anselma u Ninu, crkva sv. Mihovila u Ninu, crkva sv. Kuzme i Damjana kod Nina, crkva sv. Jakova u Vrsima i lokalitet Podvršje-Glavčine.

Sam grad Nin nalazi se na otočiću/poluotočiću, u plitkoj laguni na sjeveru Dalmacije. Ninska laguna otvorena je prema sjevernodalmatinskim otocima Viru i Pagu, dok se u zaleđu nalaze ravničarski tereni Kotara, obogaćeni oranicama i šumom, a na sjeveru se uzdiže planina Velebit.

Otočić/poluotočić preko prevlake i mosta povezan je sa susjednim kopnom. Takvo lagunarno okruženje nije učestalo na istočnoj jadranskoj obali, ali je vidljivo iz sličnih primjera kako je takvo okruženje zastupljeno na sjevernojadranskoj obali (npr. Venecija).

Već tijekom prvog tisućljeća prije Krista, područje Nina i samo naselje bili su važno gospodarsko i kulturno uporište Liburna.

Nin je uključen u Rimsko Carstvo u prvom stoljeću prije Krista. Zadržao je određenu razinu lokalne samouprave, a civitet je stekao u doba cara Tiberija te je Nin u potpunosti bio rimski grad (s najvećim hramom na jadranskoj obali).¹ Dolazak kršćanstva Nin je dočekao kao urbana i dobro povezana sredina te je to pogodovalo vrlo ranoj formaciji kršćanske zajednice, već možda od 4. stoljeća.²

P. Sticotti proveo je prva istraživanja na prostoru župne crkve u Ninu 1843. i 1895. godine. Don Luka Jelić zaslužan je za istraživanje na Crkvenoj Plokati, uz sjeverni zid crkve, a

¹ Š. Batović – M. Suić – J. Belošević, 1986, 116-121; M. Suić, 2003, 232.

² A. Uglešić, 2002, 36-40; P. Vežić, 2005, 113-118.

istraživanja nastavlja do 1910. godine.³ Istraživanja Luke Jelića bila su kritički razmatrana te su uslijedila i revizijska arheološka istraživanja koja dijelom vrše M. Suić i M. Perinić 1960. godine.

Društvo „Bihać“ pod rukovodstvom E. Dyggvea tijekom 1928. godine provodi istraživanja područja crkve sv. Marije u Ninu. Prema Dyggveovim crtežima, Ljubo Karaman i Janko Belošević objavljuju tlocrte crkve, što je iznimno važno jer su nakon istraživanja iznad lokaliteta izgrađene dvije kuće te je to onemogućilo daljnja istraživanja lokaliteta.⁴

Zavod za zaštitu spomenika u Zadru iskopavao je na području Nina 1973. godine, a proveo je i sondažna iskopavanja u sakristiji župne crkve (sv. Asel) 1974. godine. Tom prilikom, potvrđeno je datiranje najstarijeg sloja crkve iz razdoblja kasne antike (starokršćanski horizont).⁵ Ponovno se djelomično istražuje u razdoblju od 1978. do 1980. godine.

Ostatak revizijskih iskopavanja obavio je Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zadru na čelu s Jankom Beloševićem (90-ih godina 20. stoljeća).

Istraživanja nastavlja Muzej ninskih starina pod rukovodstvom M. Kolege.

Istraživanje crkve sv. Andrije u Zatonu kod Nina započinje Arheološki muzej u Zadru pod rukovodstvom Lj. Čerine, tadašnje kustosice u Područnoj zbirci u Ninu i A. Uglešića. Cilj istraživanja u prosincu 1991. i u veljači 1992. godine bio je prikupljanje osnovnih podataka o crkvi te njezina konzervacija i prezentacija.⁶ Zahvaljujući konzervaciji terena, danas je na lokalitetu moguće vidjeti ostatke zidova bazilike sv. Andrije.⁷

Sustavna arheološka istraživanja lokaliteta Podvršje-Glavčine započela su 2002. godine pod rukovodstvom Ante Uglešića u suradnji s Arheološkim muzejem u Zadru pa sve do 2015. godine, od strane Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru i Arheološkog muzeja u Zadru.⁸

Zadnji starokršćanski lokalitet koji je sustavno istraživan na ninskom području jest lokalitet Smratina na Viru. Istraživanja su vršena od 2013. do 2018. godine pod rukovodstvom Mate Radovića i Tomislava Fabijanića u suradnji Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, općine Vir i Arheološkog muzeja u Zadru.⁹

³ M. Kolega, 2019, 19.

⁴ A. Uglešić, 2002, 40.

⁵ P. Vežić, 1986, 203.

⁶ A. Uglešić, 1998, 89-90.

⁷ P. Vežić, 2005, 119.

⁸ A. Uglešić, 2002, 46; A. Uglešić, 2004, 9; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209; A. Uglešić, 2017a, 116; A. Uglešić, 2017b, 112-133.

⁹ T. Fabijanić, 2020, 382.

Karta 1. Starokršćanski lokaliteti na Ninskom području (<https://geoportal.dgu.hr/>, 8.9.2021)

2. Crkva sv. Anselma u Ninu

S južne strane današnje župne crkve sv. Anselma (Anselma) nalazi se prema mišljenju većine stručnjaka prvi oratorij u Ninu koji je nastao na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće na prostoru starije rimske stambene zgrade.¹⁰ Imao je oblik pravokutne građevine s polukružnom apsidom na istočnoj strani.¹¹ Arheološki tragovi potvrđuju da je to područje naseljavano još od prapovijesti.¹²

Ta građevina nastala je na zidovima rimske civilne građevine, vjerojatno stambene kuće. Kuća je preuređena dodavanjem oko 3 m široke apside uz stariji zid i oko 5 m širokog izduženog naosa s malenim preprostorom.¹³ P. Vežić vezuje nastanak oratorija uz 4./5. stoljeće, a A. Uglešić zadržava mogućnost da je oratorij nastao u 5. stoljeću te opisuje da su dimenzije objekta 14 x 4 m, a da je dubina apside, u kojoj je na popločanom podu ostalo sačuvano ležište za oltar, 2,20 m.¹⁴

Na jugoistočnom dijelu građevine pronađeni su ostatci potkovastog bazena. Izgrađen je od opeka i hidrauličke žbuke te je imao dva kraka stepenica (krsni zdenac). A. Uglešić pretpostavlja da izvorno nije bio starokršćanski, ali je korišten za obred krštenja,¹⁵ dok P. Vežić nastanak bazena smješta u vrijeme nastanka nove crkve sjeverno od oratorija. Zdenac je po mišljenju M. Kolega nastao kad i sama građevina.¹⁶ Kasnije se uslijed promjene prakse krštenja zatrpavaju krakovi stepeništa.

Tijekom 5. i 6. stoljeća uslijedile su promjene i tzv. oratorij povećava se na način da dobiva narteks s pročelne strane.¹⁷ Ispred pročelja i između južne i sjeverne građevine nastaje prostor sa slojem grobova koji su najvjerojatnije pripadali imućnijim članovima ninske kršćanske zajednice.¹⁸ Paralelno uz oratorij, s njegove sjeverne strane u prvoj polovici 6. stoljeća nastaje nova crkva pravokutnog oblika s polukružnom apsidom na istočnoj strani.¹⁹

¹⁰ A. Uglešić, 2002, 36-40; P. Vežić, 2005, 113-118.

¹¹ A. Uglešić, 2002, 37; P. Vežić, 2005, 113.

¹² A. Uglešić, 2002, 37.

¹³ P. Vežić, 2005, 112.

¹⁴ A. Uglešić, 2002, 37-38.

¹⁵ A. Uglešić, 2002, 38.

¹⁶ P. Vežić, 2005, 113; M. Kolega, 2014, 16.

¹⁷ A. Uglešić, 2002, 38; P. Vežić, 2005, 113.

¹⁸ M. Kolega, 2014, 21.

¹⁹ A. Uglešić, 2002, 38.

Središnja prostorija bila je na vanjskim uglovima pojačana pilastrima, a u njezinoj se unutrašnjosti nalazio trijumfalni luk.²⁰ Apsida je s unutrašnje strane bila polukružnog oblika, a s vanjske strane bila je raščlanjena plitkim lezenama. Na sjevernom i južnom zidu nalazila su se po dvoja vrata, jedna bliže pročelju, a druga bliže začelju. Dodatna prostorija nalazila se na sjevernoj strani crkve i ona je u svom sjeveroistočnom dijelu imala pravokutni krsni zdenac. Pretpostavlja se da je to bila krstionica koja nastaje nakon izgradnje crkve u 6. stoljeću i ostaje u funkciji sve do 18. stoljeća. U doba predromanike, u navedeni je pravokutni zdenac najvjerojatnije ubačena poznata Višeslavova krstionica.²¹

Kome je crkva bila posvećena u kasnoj antici nije poznato. Posveta sv. Aselu dolazi u karolinškom razdoblju i zadržava se sve do današnjih dana.²² Neki autori smatraju da je možda bila posvećena sv. Trojstvu.²³

Sv. Asel bio je jedan od svetaca ninske trijade koju su činili sv. Ambroz, sv. Marcela i sv. Anselmo. Utemeljena je u hagiografskom krugu Rimske crkve te je uz pomoć karolinških misionara uspostavljena u Ninu.²⁴ Ondje se razvila autohtona legenda o Aselu kao osnivaču prve enonske kršćanske zajednice i upravo se on smatrao utemeljiteljem Ninske biskupije. Prema evanđelistu Luki, sv. Asel bio je jedan od sedamdesetorice Kristovih učenika koji su poslani širiti radosnu vijest. Po nalogu apostola Pavla, sv. Asel dolazi u Dalmaciju i uz pomoć đakona Ambroza osniva kršćansku zajednicu u Ninu. Ondje gradi crkvu i posvećuje ju Presvetom Trojstvu.²⁵

Na prostoru crkve sv. Asela pronađena je i keramička liturgijska plitica ili patena za koju se pretpostavlja da je služila za držanje euharistije, ukrašena je starokršćanskim simbolom križa te slovima alfa i omega i datira iz razdoblja između 4. i 6. stoljeća.²⁶ Od grobnih priloga iz područja crkve sv. Asela, ističe se još i antička lucerna sa znakom križa iz 6. stoljeća.²⁷

²⁰P. Vežić, 2005, 118., M. Kolega, 2014, 18.

²¹A. Uglešić, 2002, 40.

²²A. Uglešić, 2002, 40.

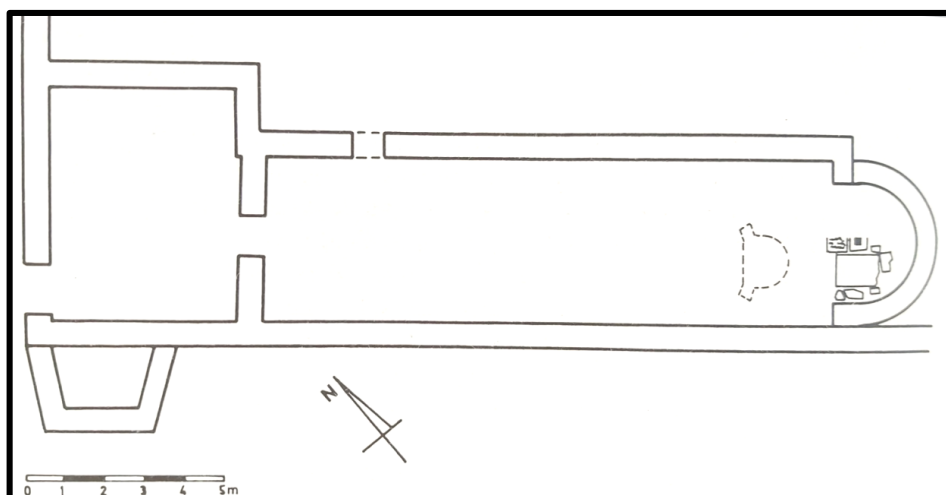
²³P. Vežić, 2005, 113.

²⁴P. Vežić, 2005, 113.

²⁵C.F.Bianchi, 2011, 179; D.Farlati–J.Coleti, 1769, 204; Z. Strika, 2011, 5.

²⁶P. Vežić, 2005, 112.

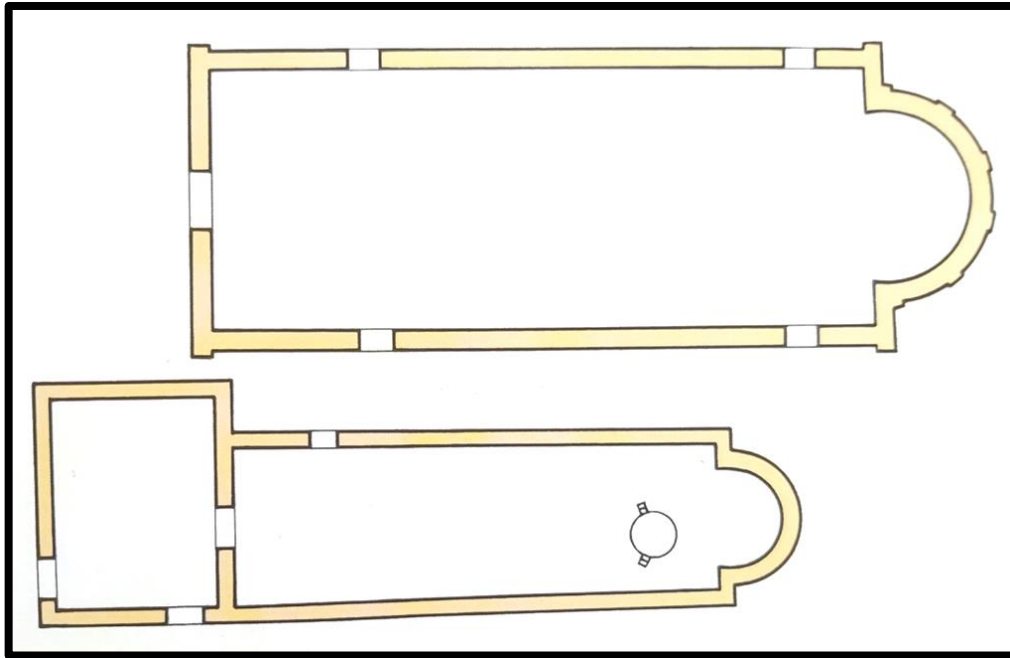
²⁷P. Vežić, 2005, 175.

Slika 1. Tlocrt ranokršćanskog oratorija (A. Uglešić, 2002, 36)

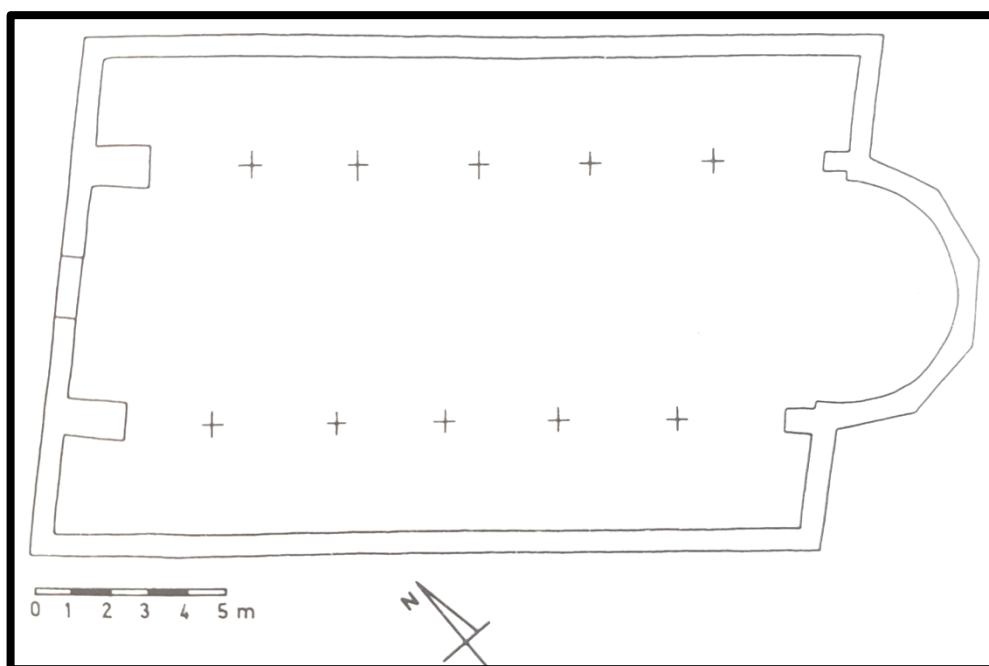
Slika 2. Istraživanje ranokršćanskog oratorija s piscinom (A. Uglešić, 2002, 38)

Slika 3. Tlocrt oratorija pretvorenog u crkvu i crkva iz 5-6. st. (P. Vežić, 2005, 113)

3. Crkva sv. Marije u Ninu

Bazilika sv. Marije iz 6. stoljeća danas je sačuvana samo u malim temeljnim ostatcima.²⁸ O njezinom izgledu saznaje se iz ranijih spisa.²⁹ Opis crkve od strane ninskog plemića Ivana Cassia – Kasića (1698.) zagubljen je, ali je sačuvan izvještaj C. F. Bianchia.³⁰ Arheološki ju je prvi istraživao Don Luka Jelić, a istraživanja tijekom 1928. godine vođena su od strane društva „Bihać“ i E. Dyggvea.³¹ Njezin tlocrt objavio je Ljubo Karaman, a tlocrt cijelog kompleksa izradio je J. Belošević.³²

Slika 4. Tlocrt crkve sv. Marije (A. Uglešić, 2002, 40)

C. F. Bianchi opisao ju je kao lijepu trobrodnu građevinu sa 16 mramornih stupova bogato ukrašenih kapitela. Pod ukrašen mozaikom uništen je u srednjem vijeku prilikom postavljanja nadgrobnih ploča, a krov obnovljen i prekriven olovom.³³

²⁸ J. Belošević, 1979, 114-116; P. Vežić, 2005, 118.

²⁹ N. Jakšić, 1993, 138.

³⁰ Z. Strika, 2010, 28; C. F. Bianchi, 2011, 233.

³¹ N. Jakšić, 1993, 138; A. Uglešić, 2002, 40; Z. Strika, 2017, 75.

³² A. Uglešić, 2002, 40.

³³ N. Jakšić, 1993, 138; C. F. Bianchi, 2011, 233.

Crkva je prema tlocrtu Lj. Karamana bila bazilikalnog tipa s polukružnom apsidom dubine 3 m i širine 5,80 m, na istočnoj strani čiji je vanjski plašt raščlanjen na pet ploha (Sl. 4). A. Uglešić navodi kako vjeruje da je crkva imala podni mozaik kao što je naveo C. F. Bianchi. Dužina crkve iznosila je 21 m, a širina 13,50 m. Pronađeni su ulomci crkvenog namještaja, odnosno tri mramorna kapitela i dio stupa koji pripadaju ciboriju koji upućuje na izrazito kvalitetnu izradu.³⁴

Uz crkvu se izgradio ženski benediktinski samostan sv. Marcele 948. godine u kojem se štovao kult sv. Marcele. Crkva sv. Marije ruši se naredbom venecijanske vlade 1646. godine te služi kao kamenolom. Nad njezinim ostacima (crkve sv. Marije), izgrađene su dvije stambene kuće te je izgubljen prostor za ponovno istraživanje.³⁵

Z. Strika navodi kako se na prostoru kasnoantičke građevine vjerojatno štovala ninska božica Anzotika, odnosno Venera. Nakon što su hramovi poganskog kulta napušteni, uobičajena je praksa da kasnoantičko stanovništvo kristijanizira poganske hramove, stoga je novi kult Marije potisnuo poganski kult.³⁶

³⁴ A. Uglešić, 2002, 40-41.

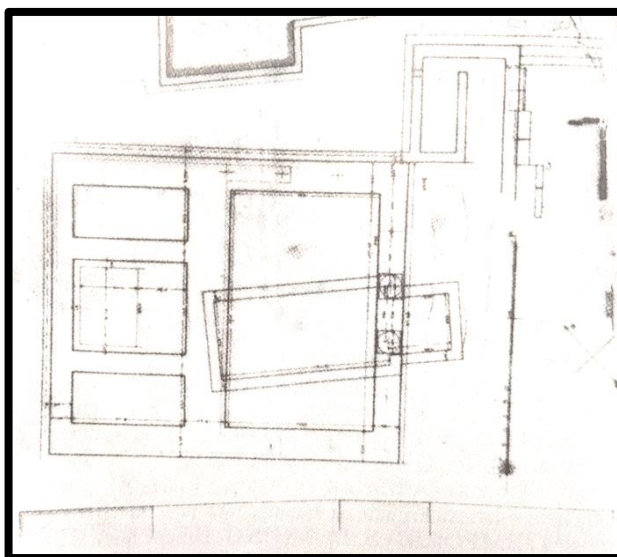
³⁵ A. Uglešić, 2002, 40-41.

³⁶ Z. Strika, 2017, 76.

4. Crkva sv. Mihovila u Ninu

Na lokalitetu Mijovilovac³⁷ u Ninu nalazila se crkva sv. Mihovila Arhanđela nastala na ostacima antičkog hrama (Sl. 5)³⁸ te je porušena 1912. godine.³⁹ Od crkve nije sačuvano gotovo ništa.⁴⁰ Rezultati istraživanja L. Jelića nisu sačuvani. Dio dokumentacije sačuvan je u Arheološkom muzeju u Splitu, a crteži koje je izradio Ć. M. Iveković čuvaju se u Biskupijskom arhivu u Zagrebu.⁴¹

Radi se o jednobrodnoj crkvi dimenzija 15,21 x 7,53 m.⁴² Orije tirirana je istok-zapad kao i hram koji se sastoji od dva dijela, trijema na istočnoj i svetišta na zapadnoj strani.⁴³ Dimenzije svetišta crkve su 5,65 x 4,85 m što bi odgovaralo širini rimskog hrama.⁴⁴ Postoji mogućnost da se radi o starokršćanskoj crkvi.

Slika 5. Tlocrt antičkog hrama i crkve sv. Mihovila Arhanđela (N. Jakšić, 1994, 142)

³⁷ M. Kolega, 2019, 18.

³⁸ M. Suić, 1979, 66; M. Kolega, 2019, 27.

³⁹ Z. Strika, 2010, 30.

⁴⁰ M. Suić, 1979, 70.

⁴¹ M. Suić, 1981, 18.; M. Kolega, 2019, 37.

⁴² Z. Strika, 2010, 30.

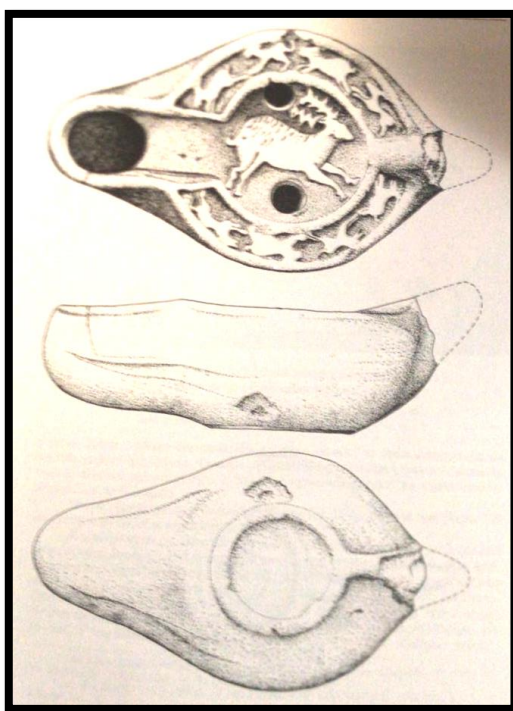
⁴³ M. Suić, 1979, 67.

⁴⁴ Z. Strika, 2010, 30.

5. Okolica crkve sv. Križa

A. Uglešić bavi se trima starokršćanskim nalazima iz okolice crkve sv. Križa. Radi se o žetonu za igru i uljanicama pronađenim dvadesetak metara od crkve. Istraživanja su započela 1968. godine, a uljanice su pronađene godinu dana kasnije. Prva uljanica (Sl. 6) sačuvana je gotovo u cijelosti, rađena od dobro pročišćene gline premazana svijetlocrvenom bojom. Duga je 13,1 cm, široka 7,9 cm, a visoka 4,2 cm. Na disku je prikaz jelena kako trči. S obje strane prikaza nalaze se dvije rupe za protjecanje zraka. Na ramenu uljanice prikazane su po četiri životinje u trku, odnosno psi koji gone zečeve.⁴⁵

Analogija ove uljanice može se pronaći u Trstu te A. Uglešić smatra kako je moguće da su te dvije uljanice napravljene možda u istom kalupu s područja sjeverne Afrike. Ova uljanica pripada Hayes IIA tipu koji datira iz razdoblja od oko 420. do 500 godine.⁴⁶

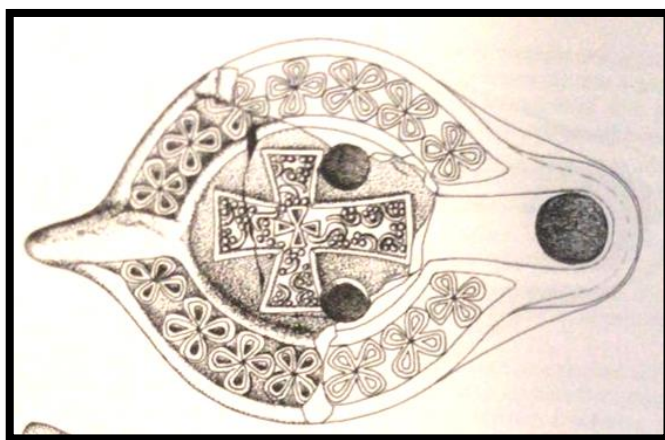

Slika 6. Uljanica s prikazom jelena (A. Uglešić, 2000, 87)

⁴⁵ A. Uglešić, 2000, 85-86.

⁴⁶ A. Uglešić, 2000, 86.

Druga uljanica (Sl. 7) koja je djelomično sačuvana pronađena je 2000. godine. Napravljena je od dobro pročišćene gline premazana svijetlocrvenom bojom. Duga je 9,1 cm, široka 7,9 cm i visoka 5,2 cm. Uljanica je na svome prstenu imala razne koncentrične kružnice, a rame ukrašeno nizom četverolatičnih cvjetova. Na disku je prikaz latinskog križa koji je ispunjen s grozdovima vinove loze i središnjim prikazom grčkog križa. Kao i kod prethodnog primjerka, s obje strane nalaze se otvori za zrak.⁴⁷ Pripada Hayes IIB tipu koji datira iz prve polovice 6. stoljeća.⁴⁸ Najbliža i najsličnija analogija ove uljanice je u Kopru u Sloveniji te se smatra da su obje napravljene u istoj radionici s područja sjeverne Afrike.⁴⁹

Slika 7. Uljanica s prikazom latinskog i grčkog križa (A. Uglešić, 2000, 88)

Osim uljanica, iste godine pronađen je nalaz od tamnozelenog kružnog stakla za koji A. Uglešić smatra da je služio kao žeton za igranje. Njegov promjer iznosi 1,6 cm, a na njegovoj sredini nalazi se nepravilno urezan grčki križ. Smatra kako je križ naknadno urezan te da to dokazuje kako se radi o starokršćanskom nalazu zbog namjernog i naknadnog urezivanja križa.⁵⁰

Izuzev navedenih predmeta, u okolici crkve sv. Križa u nasebinskim slojevima pronađeno je dosta keramičkih i staklenih ulomaka koji bi se mogli pripisati starokršćanskom horizontu.⁵¹

⁴⁷ A. Uglešić, 2000, 86.

⁴⁸ A. Uglešić, 2000, 89.

⁴⁹ A. Uglešić, 2000, 86.

⁵⁰ A. Uglešić, 2000, 89.

⁵¹ A. Uglešić, 2000, 90.

6. Crkva sv. Andrije u Zatonu

Starokršćanska crkva sv. Andrije smjestila se u današnjem Zatonu,⁵² 2,5 km udaljena od nekadašnje antičke luke grada Nina. Podignuta je istočno od rta Kremenjača na kopnu uz poljski put, orijentirana u smjeru istok – zapad. Mještani je nazivaju sv. Jandre.⁵³ Prvi put se spominje u privilegiju hercega Andrije 1205. godine.⁵⁴ Zaštitna sondažna istraživanja vršena su 1991. i 1992. godine,⁵⁵ prije gradnje turističkog naselja pod vodstvom Lj. Čerine od strane Arheološkog muzeja u Zadru.⁵⁶ Konzervatorske radove nadzirao je P. Vežić.⁵⁷

Prvim arheološkim istraživanjem utvrđeni su zidovi crkve, točnije sjeveroistočni i jugozapadni zidovi u visini od 0,10 do 1 m visine. Drugim arheološkim istraživanjem obuhvaćeno je istraživanje unutar crkve, oko crkve te istraživanje tzv. „Objekta B“ sa sjeverne strane crkve. Sonda koju su postavili po sredini crkve iskopana do kamena živca nije omogućila pronalaženje nikakvih kulturoloških materijala. Postavljene su dvije sonde izvan crkve za potvrđivanje grobova, no pružile su informaciju kako na tom mjestu nije bilo grobova.⁵⁸

Na temelju pronađenih nalaza i karakteristika nađenog, A. Uglešić smješta crkvu u 6. stoljeće.⁵⁹ Justinijanov faza crkve iz 6. stoljeća prikazuje romboidni tloris i tri polukružne, odvojene apside na istočnoj strani (Sl. 8).⁶⁰ Dubina je sporednih polukružnih apsida 2,30 m, a širina 2,60 m, dok je glavna apside dublja i iznosi 3,40 m i 4,50 m širine.⁶¹ S vanjske je strane plašt glavne apsida raščlanjen na sedam ploha.⁶² Crkva je pretrpila tursko-mletačke ratove u 17. stoljeću i ostala očuvana do visine krova.⁶³

⁵² N. Jakšić, 1993, 137; P. Vežić, 2005, 119.

⁵³ A. Uglešić, 2002, 34.

⁵⁴ N. Jakšić, 1993, 137.

⁵⁵ A. Uglešić, 2002, 34.

⁵⁶ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 90.

⁵⁷ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 94.

⁵⁸ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 90.

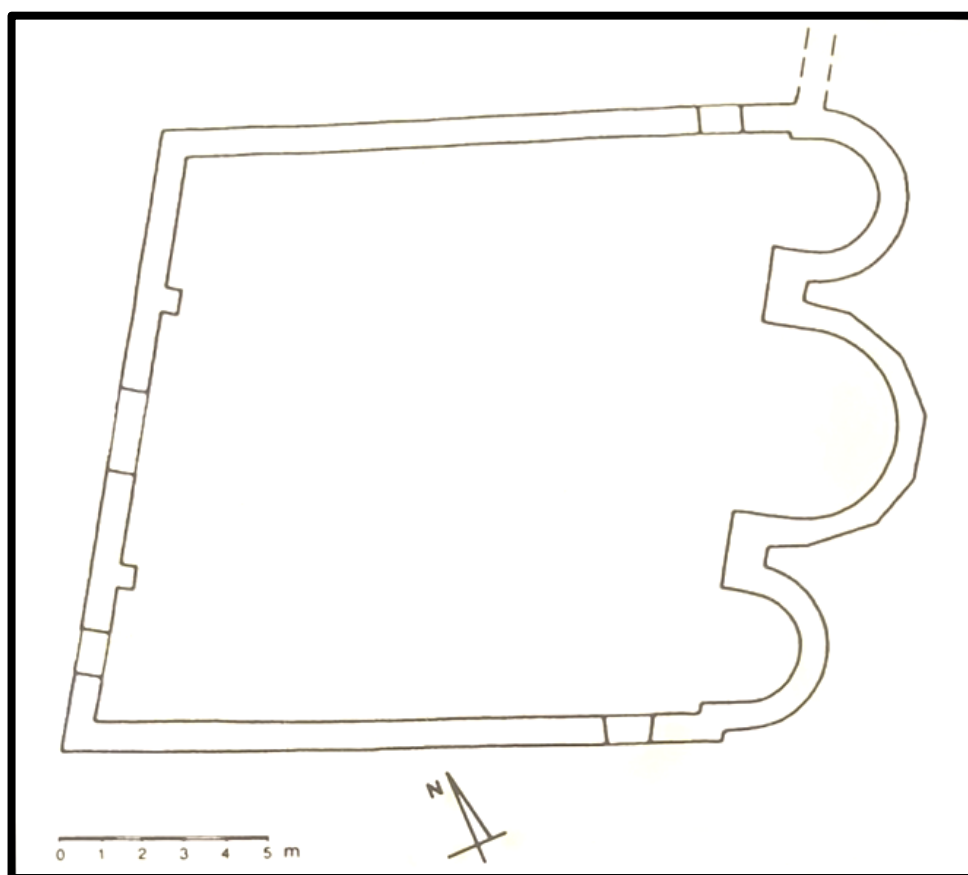
⁵⁹ A. Uglešić, 2002, 35.

⁶⁰ N. Jakšić, 1993, 138; A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 89; A. Uglešić, 2002, 34; P. Vežić, 2005, 119.

⁶¹ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92; A. Uglešić, 2002, 35; P. Vežić, 2005, 119.

⁶² A. Uglešić 2002, 35.

⁶³ N. Jakšić, 1993, 138.

Slika 8. Tlocrt crkve sv. Andrije (A. Uglešić, 2002, 34)

Na temelju pronađenih lezena i kolonada u predvorju, A. Uglešić pretpostavlja da se radi o trobrodnoj crkvi.⁶⁴ Crkvine dimenzije 16,20 x 15,50 m upućuju na veliku kršćansku zajednicu.⁶⁵ Na njezinom pročelju nalazila su se dva ulaza, jedan glavni na sredini pročelja širok 2,40 m, a drugi uži ulaz prema južnom brodu crkve. Takvi uski ulazi nalazili su se i na sporednim apsidama.⁶⁶ Zbog uočenih ostataka dogradnje na sjevernoj strani uz apsidu,⁶⁷ prema A. Uglešiću nalazila se pastoforija (*prothesis*) te pretpostavljaju da je postojao i đakonikon (*diakonikon*) uz južnu apsidu.⁶⁸ Na njima su utvrđene dvije građevinske faze.⁶⁹ U prvoj su fazi

⁶⁴ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 89; A. Uglešić, 2002, 35.

⁶⁵ A. Uglešić, 2002, 34.

⁶⁶ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92; A. Uglešić, 2002, 35.

⁶⁷ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92.

⁶⁸ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92; A. Uglešić, 2002, 35.

⁶⁹ A. Uglešić, 2002, 36.

bočne apside bile razmaknute od središnje, a u drugoj se fazi apside mijenjaju i poprimaju nepravilan oblik te se priljubljuju za srednju apsidu.⁷⁰

U sondama je pronađeno 18 ulomaka arhitektonskog materijala i crkvenog namještaja te nekoliko ulomaka keramike.⁷¹ Četiri ulomka nosača ograde svetišta, dva pluteja i ulomak poklopca sarkofaga koji pripadaju starokršćanskom horizontu, točnije prvoj polovici 6. stoljeća prema mišljenju A. Uglešića koji također smatra kako je crkva zasigurno imala jednu preinaku.⁷² Postoji mogućnost da je bila preuređena tijekom jednog građevinskog zahvata u 9. stoljeću, u predromaničko vrijeme. Ako je zaista preuređena, to bi značilo kako je crkva sv. Andrije služila kao kultno mjesto autohtonog liburnskog, romanskog, ali i novopridošlog stanovništva. Sve do 16. stoljeća ona ostaje župna crkva mjesne zajednice, a nakon toga je porušena u turskim osvajanjima,⁷³ u drugoj polovici 16. stoljeća.⁷⁴

Nakon turskog rušenja crkva nije obnovljena. Središnjoj apsidi dodan je zapadni zid i šest pilona unutar zidova. Autori smatraju kako se vjerojatno radi o osmatračnici i fortifikaciji kao i crkva sv. Nikole u Prahuljama. Između ostalog, najviši sačuvani zidovi crkve upravo su zidovi svetišta.⁷⁵

6.1. „Objekt b“ kod crkve sv. Andrije u Zatonu

Na sjevernoj strani, 50 m od crkve sv. Andrije, uočeni su ostatci kasnoantičkog objekta za koji A. Uglešić smatra da je pretvoren u oratorij tijekom 4.⁷⁶ ili 5. stoljeća.⁷⁷ Prema riječima A. Uglešića i Ljiljane Čerine, to je najstariji starokršćanski objekt na lokalitetu.

Objekt je pravokutnog oblika s apsidom na istočnoj strani⁷⁸ te je vjerojatno služio kao crkva koja je izgrađena odmah do mora za kultne potrebe mornara koji su štovali sv. Andriju ili nadopunjuje prvu navedenu mogućnost time da tu postoji jedna kršćanska zajednica koja gradi objekt za liturgijske potrebe. Objekt koji je prema svemu sudeći oratorij, u Justinijanovo vrijeme postaje premalen pa se iz tog razloga u blizini gradi velika trobrodna crkva sv. Andrije,

⁷⁰ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92-93.

⁷¹ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 89; A. Uglešić, 2002, 34.

⁷² A. Uglešić, 2002, 35.

⁷³ A. Uglešić, 2002, 36.

⁷⁴ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 89; A. Uglešić, 2002, 36.

⁷⁵ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 92-94.

⁷⁶ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 89.

⁷⁷ A. Uglešić, 2002, 35.

⁷⁸ A. Uglešić – Lj. Čerina, 1998, 94.

no navedene se pretpostavke mogu potvrditi samo novim arheološkim istraživanjem tog objekta.⁷⁹

⁷⁹ A. Uglešić– Lj. Čerina, 1998, 94.

7. Crkva sv. Barbare u Privlaci

Crkva se nalazi u zaseoku Grbići u Privlaci s gornje strane ceste iz pravca Nina. L. Jelić uočio je zidove crkve koje je nacrtao, a taj se crtež čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Bila je to trobrodna starokršćanska crkva, bazilikalnog tipa, dimenzija 22 x 17,50 m i apsidom širine 4,90 i dubine 2,90 m.⁸⁰

Iz nje potječu dva starokršćanska ulomka pluteja ograde svetišta ukrašena motivom križa i dva predromanička kapitela koji su vrlo slični onima u crkvi sv. Lovre u Zadru. L. Jelić ustanovio je bazu kolone na sjevernoj strani i lezene s unutarnje strane pročelja te središnje apside, dok su bočne apside pretpostavljene. A. Uglešić smatra ako su one postojale da su dograđene tijekom srednjeg vijeka kada su mogle biti pretvorene u kapelice.⁸¹

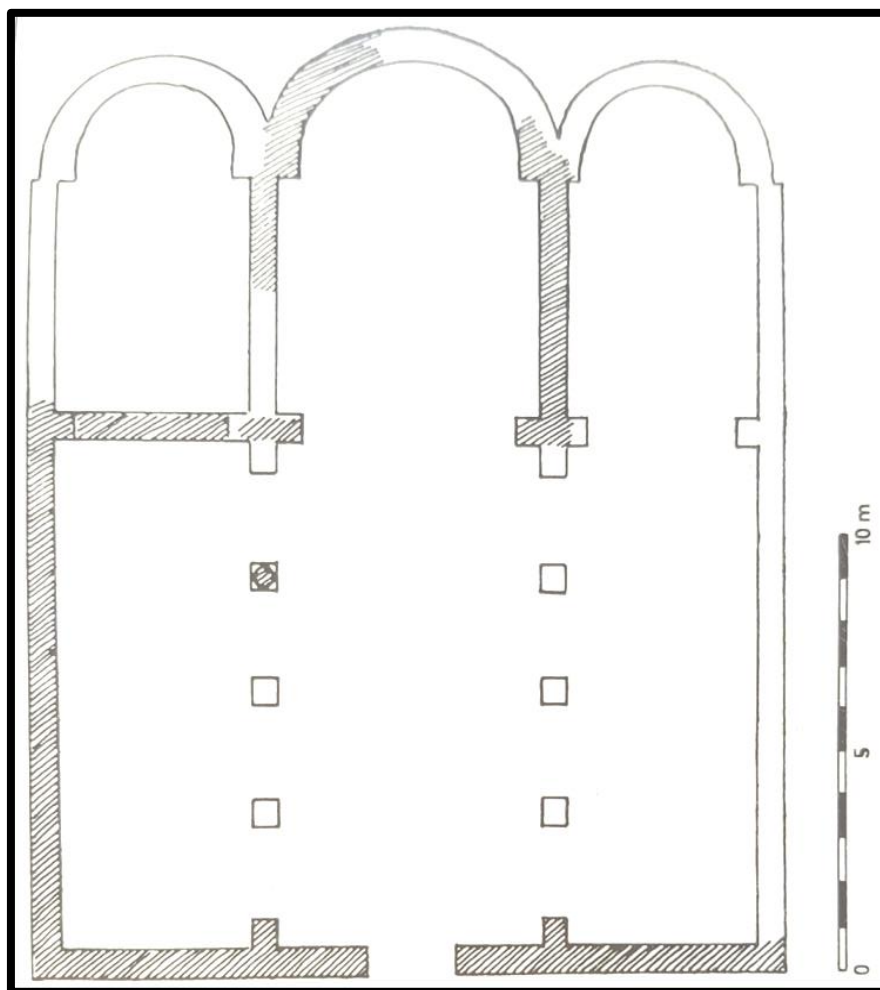
Kao i kod crkve sv. Andrije, 1603. godine M. Priuli u svom izvještaju bilježi kako je crkva zapuštena i naređuje da se podigne zid koji bi spriječio ulazak životinja u crkvu.⁸²

Sv. Barbara krajem 3. stoljeća postaje zaštitnicom monaha i vojnika, a podrijetlom je iz maloazijske Nikomedije ili Heliopola u Egiptu. Njezin se kult tijekom 4. stoljeća širi na Istok, dok se nešto kasnije pojavljuje na Zapadu.

⁸⁰ A. Uglešić, 2002, 42-43.

⁸¹ A. Uglešić, 2002, 43.

⁸² A. R. Filipi, 1969, 569.

Slika 9. Tlocrt sv. Barbare (A. Uglešić, 2002, 42)

8. Crkva sv. Martina (Smratine) na otoku Viru

Prvo sustavno istraživanje lokaliteta Smratina na otoku Viru trajalo je od 2013. do 2018. godine pod rukovodstvom Mate Radovića i Tomislava Fabijanića u suradnji Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, općine Vir i Arheološkog muzeja u Zadru.⁸³ Pretpostavku da je moguće da se tu nalazi crkva sv. Martina dali su D. Magaš, P. Vežić, a potom i A. Bašić. Sam toponim upućuje na groblje i crkvu na tom području, dok ga mjesna predaja povezuje sa smrću (Smratine), ali i sa crkvom sv. Martina.⁸⁴

Lokalitet se sastoji od dvije crkve (Sl. 10), starije i unutar nje mlađe crkve iz romaničkog razdoblja.⁸⁵ Prema zaključcima istraživača, prva faza izgradnje starije crkve datira iz 6. stoljeća. Na temelju pronađenog stanja, veća, starija crkva longitudinalnog je tlocrta, jednobrodna s poligonalnom apsidom izvana raščlanjenom na pet ploha.⁸⁶

Na sjevernoj strani nalaze se zidovi bočnih prostorija i narteksa za koje T. Fabijanić smatra da su izgrađeni u drugoj fazi gradnje. U narteksu je pronađeno sveukupno sedam grobova od kojih su samo dva starokršćanska. Istaknuo se grob 8 koji je sačinjen od ulomaka oltarne ograde prijašnje crkve. Iz treće građevinske faze potječe pregradnja još jedne prostorije koja je služila za ceremonijalne svrhe te je pronađeno pet grobova od kojih su četiri starokršćanska i ožbukana. T. Fabijanić smatra kako se vjerojatno radi o egzonarteksu u obliku trijema. Istaknuo se grob 4 zbog toga što je ponovno korišten u srednjem vijeku.⁸⁷

Prema ostacima zidova na lokalitetu, mlađa je crkva unutar starije crkve longitudinalna s polukružnom apsidom i s dva para pojasnica unutar same crkve (Sl. 11). Podnica je napravljena od nabijenog sitnog kamena povezanog žbukom za koju se vjeruje da je obnovljena podnica starije crkve. Zidovi mlađe i starije crkve nisu spojeni, nego su malo odmaknuti jedan od drugoga, a kao spoliji korišteni su ulomci starokršćanske plastike. T. Fabijanić smatra kako bi mogla pripadati romaničkom vremenu od 12. do 14. stoljeća.⁸⁸

Od pokretnih nalaza u urušenju, izdvaja se zlatnik Justinijana I. i srebrni denar Kolomana što je pomoglo u vremenskom određivanju lokaliteta. Pronađeno je dosta ulomaka keramike od prapovijesti do ranog srednjeg vijeka te staklenih ulomaka. Sveukupno je pronađeno

⁸³ T. Fabijanić, 2020, 382.

⁸⁴ T. Fabijanić, 2020, 384.

⁸⁵ T. Fabijanić, 2020, 381.

⁸⁶ T. Fabijanić, 2020, 384-385.

⁸⁷ T. Fabijanić, 2020, 385.

⁸⁸ T. Fabijanić, 2020, 385.

sedamnaest grobova od kojih deset pripada kasnoantičkom vremenu, a sedam srednjem vijeku.⁸⁹

S južne strane starije crkve istaknuo se dječji grob 13 (Sl. 11).⁹⁰ U grobu je pronađeno sedam lijevih bedrenih kosti djece i pet lubanja, stoga se može zaključiti da je u grobu pokopano sedmero djece. Pronađene su i dva metalna nalaza, srebrna fibula s motivom ptice (Sl. 13) dugačka 3,3 cm i srebrna kružno pločasta fibula – bula (Sl. 14), koja datiraju iz razdoblja od 4. do 7. stoljeća te se mogu pripisati romanskom, odnosno ranokršćanskom stanovništvu.⁹¹

Grob je iznimno zanimljiv jer predstavlja potencijalni dokaz privremene epidemije ili nekakve druge nagle smrti. Kao drugu mogućnost, T. Fabijanić navodi naknadno ukopavanje umrlih na drugom mjestu te strateško vađenje odabranih dijelova kostiju i polaganje u grobnicu ili ukopavanje novih pokojnika u istu grobnicu s time da se maknu stariji ostatci pokojnika.⁹²

Pločasta fibula promjera 3,5 cm (Sl. 14) ima oblik kutijice koja na svojem ljevkastom dijelu s unutarnje strane ima medaljon. Unutrašnjost fibule imala je tragove bjelkaste smjese, odnosno voska koji je moguće služio za očuvanje predmeta.⁹³

⁸⁹ T. Fabijanić, 2020, 386.

⁹⁰ T. Fabijanić, 2020, 381.

⁹¹ T. Fabijanić, 2020, 387.

⁹² T. Fabijanić, 2020, 393.

⁹³ T. Fabijanić, 2020, 391.

Slika 10. Zračna snimka lokaliteta Smratine (T. Fabijanić, 2020, 385)

Slika 11. Dječji grob 13 (T. Fabijanić, 2020, 388)

Slika 12. Unutrašnjost groba 13 (T. Fabijanić, 2002, 389)

Slika 13. Srebrna pticolika fibula (T. Fabijanić, 2020, 390)

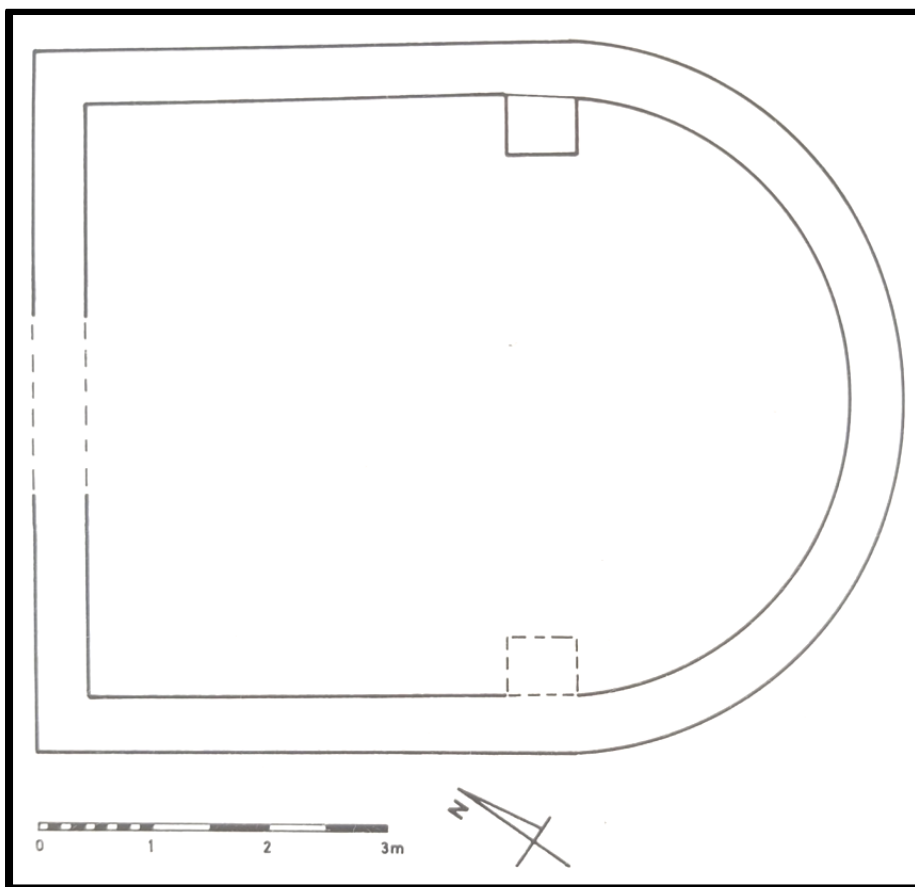

Slika 14. Pločasta fibula (T. Fabijanić, 2020, 393)

9. Crkva sv. Jakova u Vrsima

Pod rukovodstvom Šime Batovića 1972. i 1978. godine u Vrsima u zaseoku Žukve, istraživala se rimska vila, a tamo su pronađeni i ostatci starokršćanske crkve sv. Jakova koja je bila prva sakralna crkva te zajednice.⁹⁴ Crkva je vjerojatno nastala na mjestu gdje se zajednica okupljala prije nastanka te crkve.

U okolici su pronađeni kameni ulomak s križem koji se danas koristi kao prag prozora crkve sv. Jakova i ulomak starokršćanskog pluteja, no starokršćanska crkva nije locirana. Pronađene su dvije rimske prostorije s eksedrom, a za jednu od njih pretpostavlja se da je adaptirana starokršćanska građevina (Sl. 15). Jedna se nalazi točno ispod crkve sv. Jakova, dok se druga nalazi s njezine istočne strane u dimenziji 7,40 x 6 m.⁹⁵

Slika 15. Tlocrt crkve sv. Jakova (A. Uglešić, 2002, 44)

⁹⁴ A. Uglešić, 2002, 44.

⁹⁵ A. Uglešić, 2002, 44.

10. Crkva sv. Kuzme i Damjana u Ninskim Stanovima (Zidine)

Kod grada Nina, u Ninskim Stanovima iznad zaselka Rakići, nalazi se humak kojeg mještani nazivaju Zidine, ali spominju i crkvu. Po polju je pronađeno dosta ulomaka keramike i arhitekture. Iz rimskog i kasnijeg vremena korištene su spolije za izgradnju suhozida te se u jednom suhozidu pronašao ulomak stupića i postolja oltara.⁹⁶ Crkva sv. Kuzme i Damjana vjerojatno je izgrađena na nekadašnjem štovalištu poganskog kulta, točnije Asklepija, jer se Kuzma i Damjan prema tradiciji smatraju liječnicima, što je izravno nadopunjavalo ili nastavljalo pogansku tradiciju Asklepija kao božanstva zdravlja i liječništva tijekom 5. i 6. stoljeća.⁹⁷ A. R. Filipi navodi kako je crkva ostala u funkciji sve do 16. stoljeća, kada 1603. godine crkvu spominje biskup u talijanskoj Vicenzi, apostolski administrator Mihael Priuli kako je crkva s titularom sv. Kuzme i Damjana u Novoselcima razrušena te da se to mjesto obilježi križem.⁹⁸ F. C. Bianchi smatra da se crkva nalazila negdje kod mjesta Petrčane kod Zadra.⁹⁹

⁹⁶ A. Uglešić, 2002, 41.

⁹⁷ Z. Strika, 2010, 34.

⁹⁸ A. R. Filipi, 1969, 56; A. Uglešić, 2002, 42.

⁹⁹ A. Uglešić, 2002, 42; C. F. Bianchi, 2011, 356.

11. Dvojne crkve u Podvršju

U općini Ražanac jugozapadno od sela Podvršje nalazi se lokalitet po imenu Glavčine. Zdenko Brusić 1997. godine je u razgovoru s vlasnikom terena saznao da se na tom mjestu istraživalo još 1939. godine.¹⁰⁰ Sustavna arheološka istraživanja započela su 2002. godine pod rukovodstvom Ante Uglešića s Arheološkim muzejem u Zadru¹⁰¹ pa sve do 2015. godine, od strane Arheološkog muzeja i Odjela za arheologiju u Zadru.¹⁰²

Najcjelovitiji opis pregleda rezultata arheoloških istraživanja ovoga lokaliteta može se pronaći u monografiji „Župa Ljubač – Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara“.¹⁰³

Na lokalitetu nalazio se humak kojega je vlasnik terena htio izravnati radi poljoprivredne obrade. Pri iskopavanju bagerom, naišao je na dio zida i fragmente kamene plastike, odnosno više komada pilastara, dva stupa s kapitelima, mramorni fragmenti stupova i pluteja. Naime, u prvom pokušaju izravnavanja humka pronađen je grob s kamenim pločama, čije ploče sada vlasniku terena služe za stiskanje pršuta, ulomci pragova, ploča s natpisom i starokršćanski sarkofag koji je uništen u II. svjetskom ratu.¹⁰⁴ Vjerojatno se radi o sarkofagu koji je pripadao elitnoj obitelji koja je dala sagraditi baziliku.¹⁰⁵

Sustavnim arheološkim istraživanjem utvrđeno je postojanje dvojnih crkava - *bazilika gemminae* s pomoćnim prostorijama (Sl. 16).¹⁰⁶

¹⁰⁰ A. Uglešić, 2002, 46.; A. Uglešić, 2004, 7-8; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1208; A. Uglešić, 2017a, 115.

¹⁰¹ A. Uglešić, 2004, 9; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209.

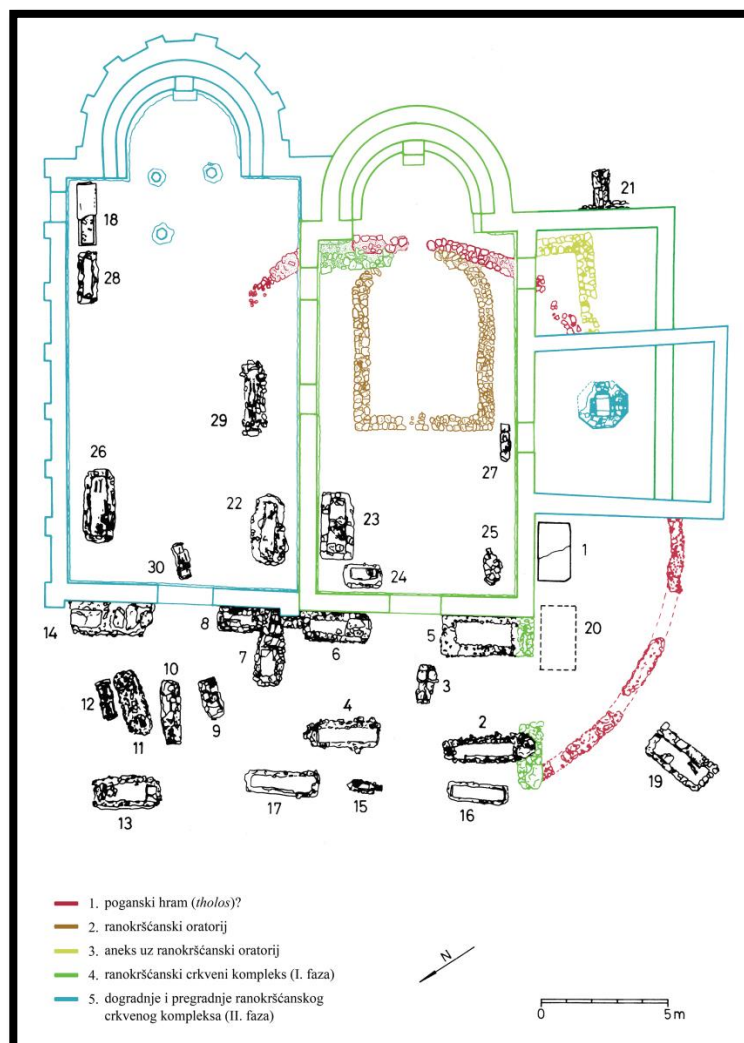
¹⁰² A. Uglešić, 2002, 46; A. Uglešić, 2004, 9; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209; A. Uglešić, 2017a, 116.

¹⁰³ A. Uglešić, 2017a, 112-133.

¹⁰⁴ A. Uglešić, 2002, 45-46; A. Uglešić, 2004, 7-8; A. Uglešić, 2017a, 115; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1208.

¹⁰⁵ A. Uglešić, 2002, 46; A. Uglešić, 2004, 8.

¹⁰⁶ A. Uglešić, 2004, 9; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209.

Slika 16. Tlocrt lokaliteta s označenim fazama gradnje (A. Uglešić, 2017b, 656)

Slika 17. Zračna snimka lokaliteta Glavčine (A. Uglešić, 2017a, 113)

Slika 18. Ranokršćanski oratorij (A. Uglešić, 2017a, 115)

Južna crkva nastala je ranije (njezine su dimenzije: u dužini od 13,30 m i širini od 6,70 m). Najbolje je očuvan sjeverni unutrašnji zid. Istočnu stranu krasila je polukružna apside 4,30 m širine i 3,30 m dubine, a s unutarnje strane imala je svećeničku klupu i stolicu za predsjedatelja u sredini te zidanu klupčicu za noge ispod supselije. A. Uglešić pretpostavlja da je imala naslon u obliku slova „U“ koji je sačuvan i uklopljen u pod sjeverne crkve.¹⁰⁷

Ograda svetišta „L“ je oblika. Sačuvana je baza ograde koja je većinom rađena od rimskih spolija. Ograda svetišta sačuvana je u fragmentima, ali se može u potpunosti rekonstruirati. Imala je osam pilastara, stupiće i kapitele te pet pluteja. Prednja dva pluteja bila su nešto duža u odnosu na ostale.¹⁰⁸ Ističe se plutej s motivom isprepletenih krugova koji sa svoje stražnje strane ima stilizirani monogram. Drugi plutej ima prikaz latinskog križa s dvostruko obrubljenom pozadinom. S donje strane križa nalaze se dva križa u koncentričnom krugu, a s gornje strane dva ljiljana.¹⁰⁹

Slika 19. Kameni plastika s lokaliteta Glavčine (A. Uglešić, 2017a, 121)

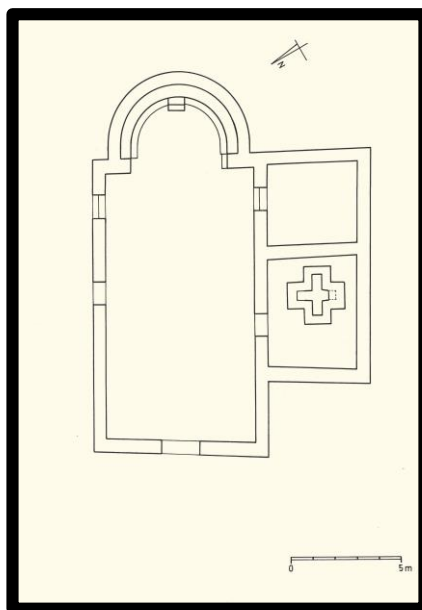
¹⁰⁷ A. Uglešić, 2002, 46; A. Uglešić, 2004, 13; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209; A. Uglešić, 2017b, 656 – 657.

¹⁰⁸ A. Uglešić, 2002, 46; A. Uglešić, 2004, 13; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209; A. Uglešić, 2017a, 118

¹⁰⁹ A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1209-1210.

S unutarnje strane ograde svetišta nalazio se ciborij prokoneških mramornih stupova. A. Uglešić navodi kako nesumnjivo pripadaju vremenu antike te da su sekundarno iskorišteni na ovome mjestu. Međutim, nije utvrđeno točno mjesto gdje su oni stajali zbog preventivnih razloga. Crkva je imala podnicu od nabijene žbuke, a kamen poslagan „na nož“. A. Uglešić smatra da je crkva na bočnim zidovima imala bifore zbog pronalaska više imposta.¹¹⁰

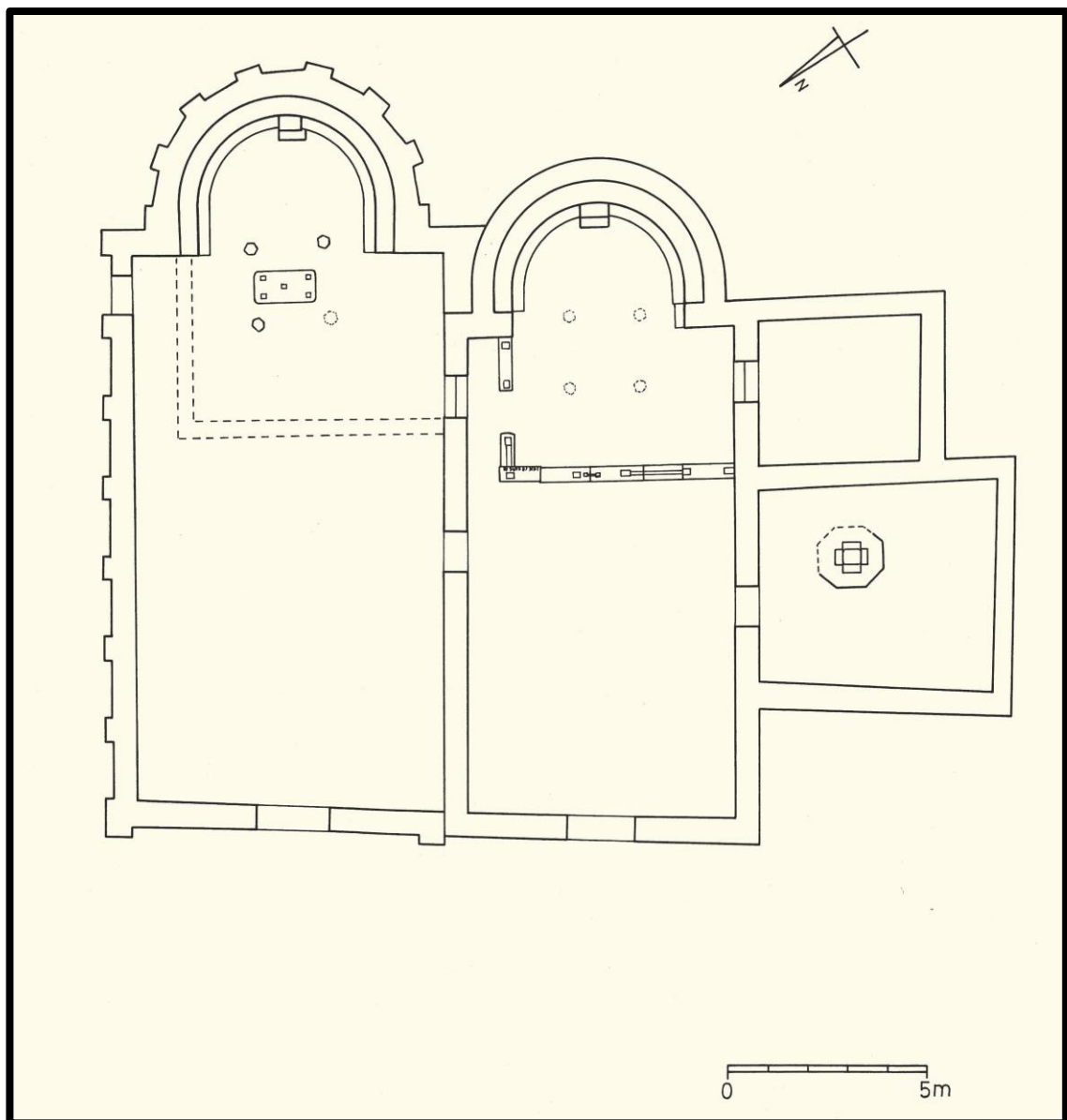
Kao što je navedeno apside se nalazila na istočnoj strani. Pokraj njezine južne strane nalazila su se vrata široka 0,95 m koja su dijelila prostor s pastoforijom dimenzije 3,90 x 3,50 m, a pod je bio obložen žbukom koja se djelomično sačuvala. A. Uglešić navodi kako se vjerojatno radi o *diaconiconu* koji je nastao u isto vrijeme kad i crkva što dokazuju organsko vezani zidovi. Na istoj strani crkve, odnosno zapadno od pastoforije, uz crkvu nalazi se prostorija s krsnim zdencem (Sl. 20). Točne dimenzije vrata nisu precizirane zbog oštećenosti samog zida. Njezin zapadni zid sagrađen je s malim odmakom od osi crkve što se vidi u njezinom tlocrtu. Uz istočnu stranu krstionice sagrađen je krsni zdenac od tegula u obliku grčkog križa dimenzije 2,70 x 2,70 m. Podnica je također izrađena od žbuke te je većinski sačuvana.¹¹¹

Slika 20. Tlocrt crkve s pastoforijom i krstionicom (A. Uglešić, 2017a, 117)

¹¹⁰ A. Uglešić, 2004, 13; A. Uglešić, 2002, 48; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1210.

¹¹¹ A. Uglešić, 2002, 48; A. Uglešić, 2004, 13; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1210; A. Uglešić, 2017a,

Slika 21. Tlocrt dvojnih crkvi iz 6. st. (A. Uglešić, 2017a, 118)

Naknadno se gradi sjeverna crkva, a sjeverni zid južne crkve postaje zajednički zid obiju crkava. Na tom zidu odvijala se komunikacija kroz dvojna vrata širine 0,95 m. Crkva je istražena u dužini od 14 i širini 7,80 m. Zidovi su sačuvani do pola metra visine sa žbukom na sebi. Sjeverna crkva tlocrtno je slična južnoj. Na istočnoj strani nalazila se polukružna apside s plitkim lezenama s vanjske strane plašta. Dimenzija apsida s unutarnje strane iznosila je 3,50 m dubine i 4,40 m širine. Kao i u južnoj crkvi, s unutarnje strane apsida nalazi se supselija 45 cm širine i središnjim kamenim stolcem za predsjedatelja. Također je imala zidnu klupčicu za

noge širine 20 cm i ogradu svetišta u obliku slova „L“. Na podnici su sačuvani obrisi mjesta gdje se ona nalazila, no sama baza nije sačuvana. Pronađeni su ulomci pluteja, pilastara sa stupićima, kapitelima te ciborija od mramornih stupova u središtu svetišta. U ovom slučaju baza ciborija pronađena je *in situ*, a radi se o stupovima koji su sekundarno iskorišteni u tu svrhu (Sl. 22). Pronađena je baza oltara ispod ciborija. S vanjske strane sjevernog zida utvrđene su plitke lezene te vrata širine 1 m koja su naknadno zazidana. Zbog pronalaska imposta, A. Uglešić sugerira na postojanje bifora s uzdužnih strana zidova.¹¹²

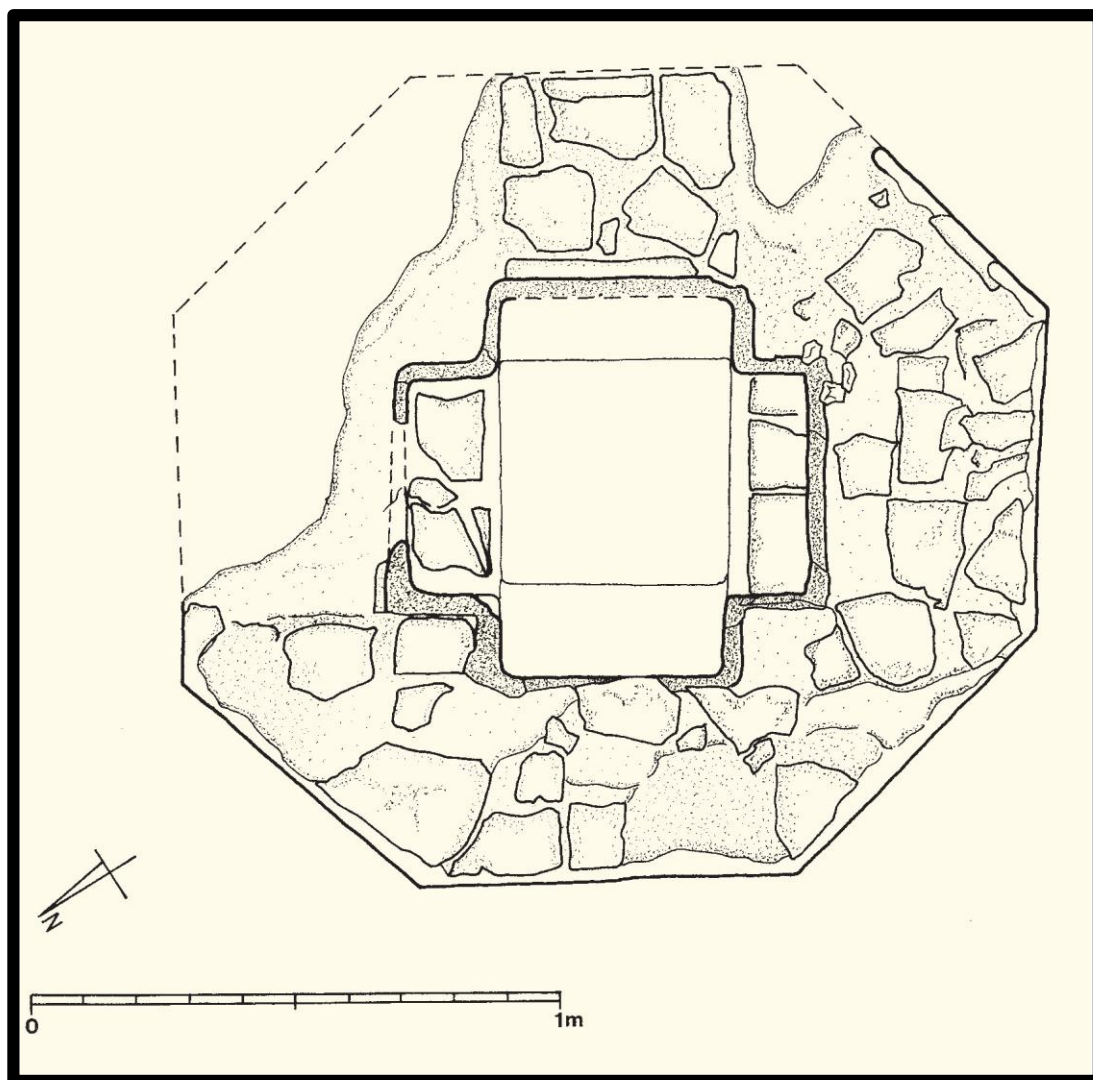
Slika 22. Svetište sjeverne crkve (A. Uglešić, 2017a, 119)

Sjeverni dio bazilike služio je kao skladište na što ukazuju velike količine keramike od kasnoantičke do ranosrednjovjekovne ili slavenske keramike i zapuni vrata između bazilika.

Kada se gradi sjeverna crkva obnavlja se krstionica južne crkve. Prostorija je proširena za oko 1 m, a krstionički zdenac nadograđen tako da s vanjske strane ima poligonalan oblik, dok s unutarnje strane zadržava oblik grčkog križa (Sl. 23). Ogradne stranice visine su od 64 do 72

¹¹² A. Uglešić, 2002, 48-49; A. Uglešić, 2004, 15; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1210; A. Uglešić, 2017a, 117.

cm, dok je raspon krakova iznosio 72 x 75 cm. Na bočnim stranama i na dnu krsnog zdenca sačuvana je hidraulička, vodonepropusna žbuka.¹¹³

Slika 23. Tlocrt krsnog zdenca iz 6. st. (A. Uglešić, 2017a, 119)

A. Uglešić smatra kako je cijeli južni „kompleks“ nastao tijekom druge polovice 5. stoljeća. To se odnosi na južnu crkvu, pastoforiju i krstionicu s križnim krsnim zdencem. Sjevernu crkvu prema ranobizantskim stilskim detaljima A. Uglešić smješta u Justinijanovo doba, u sredinu 6. stoljeća, između 530. i 560. godine.¹¹⁴

Na ovom lokalitetu, arheološkim istraživanjem od sitnijeg materijala pronađena je velika količina ulomaka starokršćanskih staklenih posuda, 10-ak metalnih nalaza, odnosno čavala, par

¹¹³ A. Uglešić, 2002, 49; A. Uglešić, 2004, 15-16; A. Uglešić, 2017a, 123.

¹¹⁴ A. Uglešić, 2004, 16; A. Uglešić, 2017b, 659.

ulomaka keramičkih posuda od kojih je samo jedna uspješno rekonstruirana. Također, pronađeno je više od 800 ulomaka rimske i starokršćanske kamene plastike i ukrasnih dijelova kamene arhitekture.¹¹⁵

11.1. Grobovi

Arheološkim istraživanjem bazilika pronađena je jedna monumentalna grobnica sa zapadne strane krstionice. Veliku pažnju zadobila je zbog natpisa (Sl. 24) koji je izrazito vrijedan nalaz jer govori o obnovi hrama posvećenog sirijskim bogovima u blizini dvojnih crkava, točnije dvadesetak metara sjeveroistočno od njih.¹¹⁶ A. Uglešić navodi kako stratigrafija upućuje na to da se iznad antičkog hrama najprije izgradila manja struktura između 400. i 450. godine, a moguće je da se radi o oratoriju. Nadalje, dolazi faza kad se gradi južna bazilika s prostorijama, odnosno krstionicom, memorijom i pastoforijama na zapadnoj strani.¹¹⁷

Slika 24. Natpis posvećen sirijskim bogovima (A. Uglešić, 2017a, 116)

¹¹⁵ A. Uglešić, 2002, 45; A. Uglešić, 2004, 17; A. Uglešić, 2017b, 662.

¹¹⁶ A. Uglešić, 2004, 16; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1211; A. Uglešić, 2017a, 118.

¹¹⁷ A. Uglešić, 2017b, 659.

Slika 25. Grob s portretnom stelom (A. Uglešić, 2017b, 663)

No, to nije jedini pronađen grob u blizini crkava. Prema mišljenju A. Uglešića, najzanimljiviji je grob manjih dimenzija izrađen od rimskih tegula. U njemu je pronađena srebrna kopča (Sl. 26) koja se naziva još i „mediteranski tip“ te potječe iz 6. stoljeća prema svojim karakteristikama.¹¹⁸ Grob je napravljen od rimskih spolija, a na jednoj strani kao stranica groba nalazila se rimska portretna stela (Sl. 25) koja se čuva u Muzeju ninskih starina.¹¹⁹

Osim kopče „mediteranskog tipa“, veliku pozornost u drugim grobovima dobile su fibula u obliku križa, jedanaest pari zlatnih naušnica i željezna fibula u obliku ribe (Sl. 26) koja se podudara s datacijom već navedene fibule „mediteranskog tipa“ prema procjeni A. Uglešića. Pronađena je nadgrobna ploča s urezanim latinskim križem (Sl. 27), a zanimljiva je činjenica ta što je motiv bio okrenut prema ukopanom pokojniku.¹²⁰

¹¹⁸ A. Uglešić, 2004, 17; A. Uglešić, 2017a, 123.

¹¹⁹ A. Uglešić, 2017a, 118.

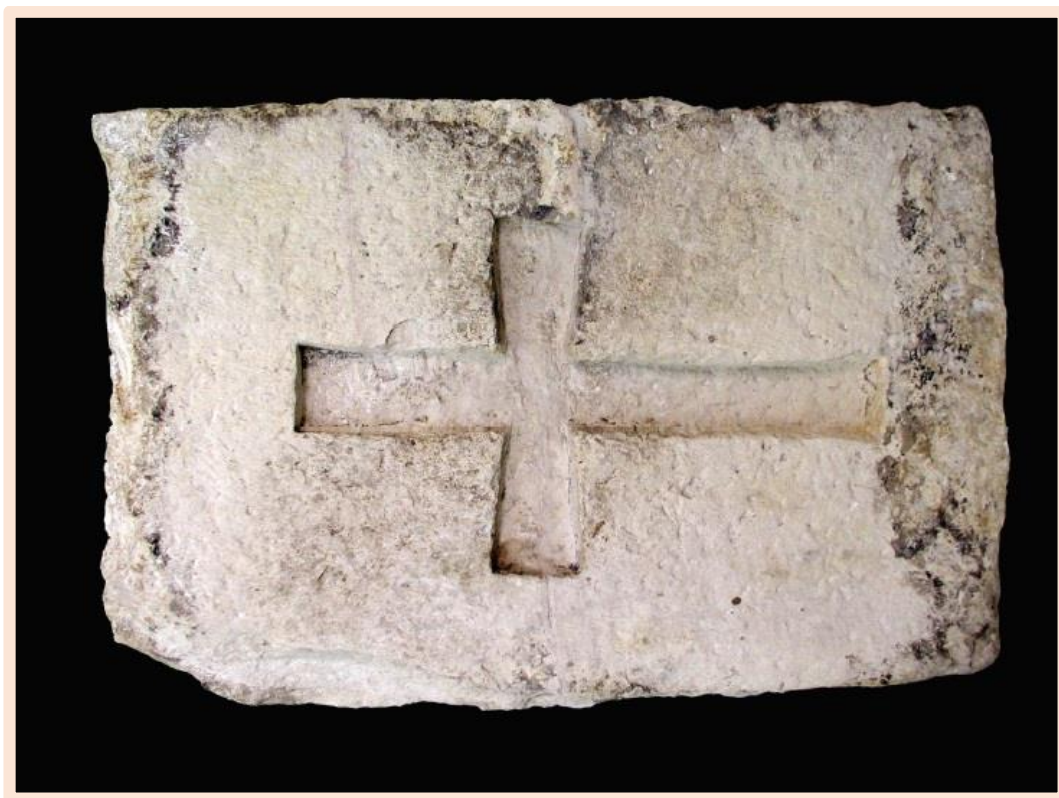
¹²⁰ A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1211; A. Uglešić, 2017b, 660-661.

Slika 26. Kopča „mediteranskog tipa“ (A. UGLEŠIĆ, 2004, 19)

Slika 27. Fibula u obliku ribe (A. Uglešić, 2017b, 665)

Slika 28. Grobni poklopac s urezanim latinskim križem (A. Uglešić, 2017, 127)

Pronađeni su mramorni kapiteli stupa za koje A. Uglešić smatra kako se s obzirom na proporcije i karakteristike mogu datirati ranije, odnosno da su ponovno upotrijebljeni. Mramor s otoka Proconnesesa bio je najjeftiniji mramor u 4. stoljeću koji je korišten u starokršćanskim građevinama iz 5. i 6. stoljeća u Istri i Dalmaciji.¹²¹

Grobovi izvana i unutar crkve homogena su skupina, iako je vidljiva njihova različita stratigrafska (prva i druga) faza. Grobovi datirani u fazi od 530. do 660. godine mogu se interpretirati kao privilegirani ukopi, pogotovo oni unutar crkve (22. - 28., 30.) i grobovi uz pročelje (6, 8, 14, 5). Svi su grobovi orijentirani SI-JZ, dok su grobovi ispred sjeverne bazilike, grob 7 i kod južne bazilike grob 3 pod tegulama orijentirani SZ-JI.¹²²

A. Uglešić navodi kako se gradnja kompleksa s grobljem u Glavčinama treba povezati s rimskim vikusom čiji se ostatci pronađu pri oranju njive sjeverno i istočno od starokršćanskih gemina.¹²³ Zbog izrazito raskošne kamene plastike i velikih gabarita crkve, smatra kako je to

¹²¹ A. Uglešić, 2017b, 658.

¹²² A. Uglešić, 2017b, 658.

¹²³ A. Uglešić, 2004, 17; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1212.

mogla podići samo bogata sredina, a to je ona i bila zbog iznimno plodne zemlje i velike solane rasprostirući se od Ljubačkih Stanova do Ljupča.¹²⁴ Što se dogodilo s geminama otkriva nam 15-20 cm debeli sloj gareži. Ne može se sa sigurnošću odgovoriti na pitanje kada je crkva uništena u požaru, jedino se može reći da je to bilo u trenutku doseljenja Hrvata. Zbog svoje veličine i monumentalnosti uz prometnicu bila je nezaobilazna oku prolaznika i po svoj prilici spaljena.¹²⁵ Požar u Podvršju pripisuje se Slavenima koji su palili sve najistaknutije građevine uz prometnice do grada Nina¹²⁶ te se i kratkotrajno naselili na to područje. No, postoji i mogućnost da je požar uzrokovan prirodnim putem.

¹²⁴ A. Uglešić, 2004, 18; A. Uglešić, 2002, 49-50; A. Uglešić, 2017b, 664.

¹²⁵ A. Uglešić, 2004, 18; A. Uglešić, 2002, 49-50; A. Uglešić – J. Baraka, 2013, 1212.

¹²⁶ A. Uglešić, 2004, 18.

12. Zaključak

Na području koje je gravitiralo antičkoj *Aenoni* starokršćanski arheološki lokaliteti najbolje su istraženi u samome gradu Ninu (sv. Asel), zatim lokalitet Podvršje-Glavčine, sv. Andrija u Zatonu i Smratina na Viru. Ostali lokaliteti poznati su zahvaljujući vrlo kratkim arheološkim istraživanjima i rezultatima arheoloških rekognosciranja. Bez obzira na to što se na ninskom području arheološka istraživanja vrše već više od stotinu godina, arheološka slika starokršćanskih lokaliteta još uvijek nije jasna. Temeljitim istraživanjima i rekognosciranjima u budućnosti vjerojatno će se naći još puno više položaja, dok će se za neke od pretpostavljenih lokaliteta potvrditi starokršćanski horizont.

Na temelju poznatih lokaliteta primjećuje se raznolikost tipologije arhitekture starokršćanskih crkva: od dvojnih crkava, jednobrodnih do trobrodskih. Zanimljivo je da su većina, čak i sv. Asel u gradu, imale i grobišnu funkciju. Krstionice su za sada pronađene u gradu (sv. Asel) i na lokalitetu Podvršje-Glavčine (najtemeljitiše istražen lokalitet i s najbogatijim nalazima – od plastike do grobnih priloga i dr. te se vezuje uz veći vikus).

U Muzeju ninskih starina čuvaju se vrlo kvalitetni ulomci starokršćanske monumentalne plastike iz ninskih crkava (npr. kapiteli ravenatskog tipa koji se pripisuju crkvi sv. Marije) kao i drugi zanimljivi starokršćanski nalazi koji svakako upućuju na to da je starokršćanskih lokaliteta puno više od trenutno poznatih.

Ključne riječi: arheološko, starokršćanska, ninsko područje, *Aenona*, krstionica, pokršćavanje, kršćanski simbol.

13. Sažetak

Starokršćanska topografija ninskog područja

U ovom prvostupničkom radu govorit će se o starokršćanskoj topografiji ninskog područja. Radi se o užem području oko antičke *Aenone* koji obuhvaća prostor Zatona, Privlake, Vira, Nina, Vrsi i Ljupča. Sam grad Nin kršćanstvo je dočekalo kao urbana i dobro povezana sredina te se pretpostavlja da je kršćanstvo prihvaćeno već možda od 4. stoljeća.

Prva istraživanja vršena su već od 1843. godine pod rukovodstvom P. Sticottija na prostoru župne crkve u Ninu. Od tada slijede neprekidna istraživanja u cilju otkrivanja povijesne slike ninskog područja starokršćanskog horizonta. Najmlađi istraživanja lokalitet je Smratine na otoku Viru od 2013. do 2018. godine.

Crkva sv. Anselma u Ninu nastala je na prostoru rimske stambene kuće na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće te se smatra da je crkva bila prvi oratorij u gradu Ninu. O crkvi sv. Marije u Ninu doznajemo samo iz povijesnih izvora koji su dijelom izgubljeni. Crkva sv. Mihovila nastala je na ostacima antičkog hrama. Oko nje se još uvijek vodi rasprava, ali postoji mogućnost da se radi o starokršćanskoj crkvi. Osim građevina treba spomenuti i pokretne arheološke nalaze iz okolice crkve sv. Križa. Radi se o dvije uljanice i jednom staklenom žetonu za igru s kršćanskim motivima. Uljanice su prema njihovoj analogiji datirane u 5. i prvu polovinu 6. stoljeća. Tzv „Objekt b“ kod crkve sv. Andrije smatran je prvim oratorijem tijekom 4. i 5. stoljeća na području Zatona. On postaje premalen za sve više kršćana te se iz tog razloga gradi veća crkva sv. Andrije. Zidove crkve sv. Barbare u Privlaci uočio je L. Jelić, te ih je i nacrtao. Na otoku Viru imamo dvije crkve, jednu mlađu, a drugu stariju priljubljenih zidova. U Vrsima pronađene su dvije rimske prostorije s eksedrom. Za jednu se pretpostavlja da se radi o adaptiranoj starokršćanskoj građevini. Nad njihovim ostacima izgradila se crkva sv. Jakova. U Ninskim Stanovima nalazi se crkva sv. Kuzme i Damjana. Za nju se pretpostavlja da ima povijesni kontinuitet štovanja. Mada ostaci crkve nisu pronađeni arhitektonski ulomci upućuju na takvo mišljenje. Na lokalitetu Glavčine u Podvršju nalaze se dvojne crkve s pomoćnim prostorijama.

Najbolje istraženi lokaliteti područja koje je gravitiralo antičkoj *Aenoni* su svakako sv. Ansel u gradu Ninu, sv. Andrija u Zatonu, lokalitet Podvršje-Glavčine i sv. Martin na otoku Viru. Ostali lokaliteti poznati su na temelju kratkotrajnog arheološkog istraživanja i

rekognosciranja terena, te se da zaključiti da slika starokršćanskih lokaliteta ovog područja nije još sasvim jasna. Međutim otkrivena je raznolikost tipologije arhitekture, otkriveno je dosta zanimljivih i reprezentativnih nalaza, od pokretnih nalaza do krsnih zdenaca, te činjenicu da su neke crkve imale i grobišnu funkciju.

Ključne riječi: arheološko, starokršćanstvo, ninsko područje, *Aenona*, krstionica, kršćanstvo, kršćanski simbol.

14. Summary

The early Christian topography of the Nin area

In this bachelor's thesis, we will talk about the early Christian topography of the Nin area. It is a narrow area around the ancient Aenon, which includes the area of Zaton, Privlaka, Vir, Nin, Vrsi and Ljupca. The town of Nin itself welcomed Christianity as an urban and well-connected environment, and it is assumed that Christianity has been accepted since perhaps the 4th century.

The first excavations were carried out as early as 1843 under the direction of P. Sticotti in the area of the parish church in Nin. Since then, continuous research has followed in order to discover the historical picture of the Nin area of the early Christian horizon. The youngest research site is Smratine on the island of Vir from 2013 to 2018.

Church of St. Ansela in Nin was built on the site of a Roman residential building at the turn of the 4th and 5th centuries, and the church is considered to have been the first oratory in the town of Nin. We learn about the church of St. Mary in Nin only from historical sources that are partly lost. The Church of St. Mihovil was built on the remains of an ancient temple. It is still debated, but there is a possibility that it is an early Christian church. In addition to the buildings, we should also mention the movable archeological finds from the vicinity of the church of St. Crisis. It is about two oil lamps and one glass token for playing with Christian motifs. According to their analogy, oil lamps are dated to the 5th and the first half of the 6th century. The so-called "Object b" near the church of St. Andrew was considered the first oratory during the 4th and 5th centuries in the area of Zaton.

It is becoming too small for more and more Christians and for this reason a larger church of St. Andrew was built. The walls of the church of St. Barbara in Privlaka were spotted by L. Jelić, who drew them. On the island of Vir there are two churches, one younger and the other older with attached walls. Two Roman rooms with an exedra were found in Vrsi. One is assumed to be an adapted early Christian building. Above their remains the church of St. Jacob was built. In Ninski Stanovi there is the church of St. Cosmas and Damian. It is presumed to have a historical continuity of worship. Although the remains of the church have not been

found, architectural fragments suggest such an opinion. At the Glavčina site in Podvršje, there are double churches with auxiliary rooms.

The best explored sites of the area that gravitated to ancient Aenona are certainly St. Ansel in the town of Nin, st. Andrija in Zaton, Podvršje-Glavčine locality and Sv. Martin on the island of Vir. Other sites are known on the basis of short-term archaeological research and reconnaissance of the terrain, and it can be concluded that the picture of early Christian sites in this area is not quite clear yet. However, the diversity of the typology of architecture was discovered, a lot of interesting and representative finds were discovered, too from movable finds to baptismal wells, and the fact that some churches also had a cemetery function.

Keywords: archaeological, early Christian, Nin area, *Aenona*, baptistery, baptism, Christian symbol.

15. Popis literature

BATOVIĆ, Š. – SUIĆ, M. – BELOŠEVIĆ, J., *Nin: povijesni i umjetnički spomenici*, Zadar, 1979., 66-116.

BIANCHI, C. F., 2011 – *Kršćanski Zadar*, sv. II., (preveo Velimir Žigo), Zadarska nadbiskupija - Matica hrvatska Zadar, Zadar, 194.

FARLATI, D. – COLETI J., 1769 - *Illyricumsacrum*, IV, Venetiis, 204.

FABIJANIĆ, T., 2020 – Grob 13 s lokaliteta Vir – Smratine, *Diadora* 33-34, Zadar 2020, 381-395.

FILIP I. A. R., 1969 – Ninske Crkve, Radovi *Instituta JAZU u Zadru* (16-17), 1969, 549-595.

JAKŠIĆ, N., 1993 – Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora*, 15, Zadar, 138-139.

KOLEGA, M., 1996 – „Nin – zaštitna istraživanja u sklopu crkve Sv. Anselma“, *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*, 28 (1996), 3; 43-48.

KOLEGA, M., 2002 – Nin – istraživanja u glavnoj ulici, položaj Kraljevac godine 2001. i 2002., *Obavijesti – Hrvatsko arheološko društvo*, 34.

KOLEGA, M., 2014 – Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Anselma u Ninu, *Ars Adriatica* 4/2014.Zadar, 15-28.

KOLEGA, M., 2019 – Aenona, stambena arhitektura, Monografije Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, Sveučilište u Zadru.

PERIČIĆ E., - Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna anatomija, *Radovi IJAZ u Zadru*, Povijest grada Nina, Zadar, 1969, 105-155.

STRIKA, Z., 2010 - Počeci i razvoj ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53, 1-47.

STRIKA, Z., 2017 - 'Hagiografska baština Ninske crkve i njezin odnos prema hagiografskoj tradiciji Salonitansko-splitske crkve: sukobljavanje salonitansko-splitskog i ninskog biskupa oko uspostave metropolije u svjetlu povijesne i hagiografske literature', *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (59), str. 53-114.

SUIĆ M., 1981 – *Zadar u starom vijeku*, Zadar, Filozofski fakultet Zadar.

SUIĆ, M., 2003 – *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.

UGLEŠIĆ, A., 2002 – *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar 2002.

UGLEŠIĆ, A., 2017a – Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, *Župa Ljubač - Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, (ur. Faričić, Josip; Lenkić, Jerolim), Zadar: Sveučilište u Zadru; Župa sv. Martina u Ljupču, Zadar 2017, 112-133.

UGLEŠIĆ, A., 2017b – Podvršje-Glavčine: Results of the Most Recent Archaeological Research, *Hortus artium medievalium*, 23, Zagreb, 2017, 653-665.

UGLEŠIĆ, A., BARAKA, J., 2013 – Podvršje – Glavčine, un nuovo caso di chiese doppie in Dalmatia, *Akti XV. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, Toledo-Città del Vaticano 2013, 1127-1135.

UGLEŠIĆ, A., ČERINA LJ., 1998 - Istraživanje crkve sv. Andrije u Zatonu kod Zadra, *Radovi – Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar*, Zadar, 89–99.

VEŽIĆ, P., 2005 – Zadar na pragu kršćanstva – Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskom području, Arheološki muzej, Zadar.

16. Popis ilustracija

Slika 1. Tlocrt ranokršćanskog oratrija (A. Uglešić, 2002, 36)	11
Slika 2. Istraživanje ranokršćanskog oratorija s piscinom (A. Uglešić, 2002, 38)	11
Slika 3. Tlocrt oratorija pretvorenog u crkvu i crkva iz 5-6. st. (P. Vežić, 2005, 113).....	12
Slika 4. Tlocrt crkve sv. Marije (A. Uglešić, 2002, 40).....	13
Slika 5. Tlocrt antičkog hrama i crkve sv. Mihovila Arhanđela (N. Jakšić, 1994, 142)...	15
Slika 6. Uljanica s prikazom jelena (A. Uglešić, 2000, 87).....	16
Slika 7. Uljanica s prikazom latinskog i grčkog križa (A. Uglešić, 2000, 88).....	17
Slika 8. Tlocrt crkve sv. Andrije (A. Uglešić, 2002, 34)	19
Slika 9. Tlocrt sv. Barbare (A. Uglešić, 2002, 42).....	23
Slika 10. Zračna snimka lokaliteta Smratine (T. Fabijanić, 2020, 385)	26
Slika 11. Dječji grob 13 (T. Fabijanić, 2020, 388)	27
Slika 12. Unutrašnjost groba 13 (T. Fabijanić, 2002, 389).....	27
Slika 13. Srebrna pticolika fibula (T. Fabijanić, 2020, 390).....	28
Slika 14. Pločasta fibula (T. Fabijanić, 2020, 393).....	28

Slika 15. Tlocrt crkve sv. Jakova (A. Uglešić, 2002, 44)	29
Slika 16. Tlocrt lokaliteta s označenim fazama gradnje (A. Uglešić, 2017b, 656).....	32
Slika 17. Zračna snimka lokaliteta Glavčine (A. Uglešić, 2017a, 113).....	33
Slika 18. Ranokršćanski oratorij (A. Uglešić, 2017a, 115).....	33
Slika 19. Kameni plastika s lokaliteta Glavčine (A. Uglešić, 2017a, 121).....	34
Slika 20. Tlocrt crkve s pastoforijom i krstionicom (A. Uglešić, 2017a, 117).....	35
Slika 21. Tlocrt dvojnih crkvi iz 6. st. (A. Uglešić, 2017a, 118)	36
Slika 22. Svetište sjeverne crkve (A. Uglešić, 2017a, 119).....	37
Slika 23. Tlocrt krsnog zdenca iz 6. st. (A. Uglešić, 2017a, 119).....	38
Slika 24. Natpis posvećen sirijskim bogovima (A. Uglešić, 2017a, 116).....	39
Slika 25. Grob s portretnom stelom (A. Uglešić, 2017b, 663)	40
Slika 26. Kopča „mediteranskog tipa“ (A. UGLEŠIĆ, 2004, 19).....	41
Slika 27. Fibula u obliku ribe (A. Uglešić, 2017b, 665).....	41
Slika 28. Grobni poklopac s urezanim latinskim križem (A. Uglešić, 2017, 127)	42